

*Абаши́к В. О.,
доктор філософії, доцент,
завідувач кафедри гуманітарних
та фундаментальних юридичних дисциплін
Харківського економіко-правового університету*

РАННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ПОЗИЦІЯ ГАНСА КЕЛЬЗЕНА

Анотація. У статті представлена рання філософсько-правова позиція австро-американського юриста Ганса Кельзена (1881–1973 рр.). Критично проаналізована його рання німецька праця «Вчення Данте Аліґ'єрі про державу» (1905 р.).

Ключові слова: Ганс Кельзен, філософія права, критичний юридичний позитивізм, Данте Аліґ'єрі.

Постановка проблеми. Творчість відомого австро-американського філософа права та юриста Ганса Кельзена (1881–1973 рр.) викликає заслужений інтерес сучасних дослідників, як зарубіжних, так і українських. Насамперед такий інтерес викликаний вивченням та критичним аналізом його оригінальної теорії права – «чистого правочення», або «чистого вчення про право». Цю теорію в межах критичного юридичного позитивізму Ганс Кельзен оприлюднив у завершеному вигляді майже після 30-річної наукової та викладацької діяльності в 1934 р. До цього він публікував різні статті та монографії, які були важливим внеском до його «чистого правочення». Серед них певну роль відіграли перші публікації з філософсько-правової проблематики.

Стан дослідження. Дослідженню ранніх філософсько-правових творів Ганса Кельзена присвячені деякі праці зарубіжних авторів. На них автор акцентував у попередніх публікаціях. Зокрема, йшлося про роботи таких авторитетних філософів права та юристів, як австрієць Роберт Вальтер, аргентинець з українським корінням Еухеніо Буліґін, бразилець Габріель Діас, чех Ота Вайнбергер, німець Хорст Драйер, американець Стенлі Паулсон [1; 2; 3]. У радянській та українській філософії права рання філософсько-правова творчість Ганса Кельзена досі не досліджувалася. Автор цієї статті у деяких публікаціях торкався окремих аспектів вказаної тематики [4; 5].

Метою дослідження є критичний аналіз ранніх філософсько-правових поглядів Ганса Кельзена на прикладі його праці «Вчення Данте Аліґ'єрі про державу» (1905 р.) та їх впливів на подальший розвиток його позиції.

Вклад основного матеріалу. Відомий у майбутньому юрист та філософ права Ганс Кельзен (1881–1973 рр.) почав займатися філософсько-правовою проблематикою під час навчання на факультеті правознавства та державознавства Віденського університету в 1901–1906 рр. Повний курс навчання він завершив написанням та захистом докторської дисертації з юриспруденції 18 травня 1906 р. у Відні (Австрія). У цей день Ганс Кельзен склав докторський іспит та отримав вчене звання «доктор юриспруденції» (Doctor iuris). Проте ще до цього він оприлюднив свою першу монографію з філософсько-правової проблематики під назвою «Вчення Данте Аліґ'єрі про державу» (1905 р.).

Найбільший вплив на цю працю Ганса Кельзена та й взагалі у філософсько-правовому відношенні під час його навчання у Віденському університеті виказав професор Едмунд Бернатцік (1854–1919 рр.). У цей час він був найавторитетнішим фахівцем із державного та конституційного права Австрії, зокрема,

завдяки фундаментальній праці «Австрійські конституційні закони» (Ляйпціг, 1906). З 1891 р. до 1893 р. Едмунд Бернатцік обіймав посаду професора Базельського університету (Швейцарія), з 1893 р. до 1894 р. був ординарним професором Грацького університету (Австрія), після чого в 1894 р. перейшов до Віденського університету.

Отже, під впливом професора Едмунда Бернатціка майбутній теоретик права написав та опублікував свою першу працю – «Вчення Данте Аліґ'єрі про державу» (1905 р.). В «Автобіографії» (1947 р.) Ганс Кельзен згадував, що він дізнався під час віденських лекцій: «...з історії філософії права – єдиний курс, котрий я відвідував регулярно, – що поет Данте Аліґ'єрі також написав твір із філософії держави «Про монархію» (De Monarchia)» [7, с. 35]. Після цього студент-юрист читає вказаний твір, точну дату публікації якого дослідники до сих пір вважають невизначеною й називають від 1310 р. до 1317 р. [7, с. 35].

Захопившись прочитаною працею, Ганс Кельзен пише монографію «Вчення Данте Аліґ'єрі про державу», яка вийшла третім номером (або зошитом) у 6-му томі серії «Віденських державознавчих студій» (1905 р.). Ця наукова серія друкувалася у відомому видавництві «Франц Дойтґе» у Відні та Ляйпцігу. Вказану серію редагували два авторитетні віденські професори – Ойген фон Філіпповіч (1858–1917 рр.) та Едмунд Бернатцік. Названа праця Ганса Кельзена вийшла також окремо в тому ж виданні, де в передмові він виказував подяку своєму віденському вчителю Едмунду Бернатціку [9, с. 2]. Вона має таку структуру: зміст, вступ, десять глав, література.

Свій вступ Ганс Кельзен присвячує обґрунтуванню вказаної теми, посиляючись на попередні дослідження з різних аспектів творчості італійського письменника, політика та філософа Данте Аліґ'єрі (Dante Alighieri, 1265–1321 рр.). При цьому віденський випускник наголошує, що «...до сих пір ще не була систематично представлена чи достатньо критично досліджена ґрунтовна, загальна доктрина держави поета з метою більш глибокого розуміння політичної позиції Данте» [9, с. 1]. Вказуючи на цей аспект, Кельзен також визначає двоєдину мету своєї праці: «...з одного боку, пояснити вчення поета про державу, виходячи з усього взаємозв'язку його величного погляду на світ та життя, з іншого боку, зафіксувати місце Данте в історії середньовічного вчення про державу» [9, с. 1–2].

Перша глава вказаної праці Ганса Кельзена присвячена темі «Політична обстановка у 13-му сторіччі», де автор розглядає три питання: положення у світі, положення Італії, політична обстановка у Флоренції [9, с. 3–18]. Вказуючи на положення Італії та роль Данте Аліґ'єрі в боротьбі партій у його рідному місті, автор наголошує на роз'єднаності політичних сил та їхній нищівній боротьбі у Флоренції. Саме цією боротьбою Кельзен визначає наміри Данте Аліґ'єрі щодо досягнення миру: «Мир для себе, для свого рідного міста та Італії, для всього людства! Мир – це устремління його життя, центральне поняття його політичної системи!» [9, с. 17]. На підтвердження своєї тези віденський студент наводить відомі патетичні слова

поета наприкінці першої книги його трактату «Про монархію» (1310–1317 pp.).

Друга глава роботи «Вчення Данте Аліґ'єрі про державу» Ганса Кельзена має назву «Публіцистика у 13-му сторіччі» [9, с. 18–38]. У центрі уваги автора перебуває фундаментальна проблема взаємовідносин ідей Античності та християнства у творчості середньовічних богословів, юристів та філософів. Зокрема, мова йде про давньогрецького філософа Аристотеля (384–322 pp. до н. е.) та середньовічного класика Хому (Томаса) Аквінського (1225–1274 pp.). При цьому Кельзен наголошує: «Вчення про державу в середньовіччі знаходиться переважно під впливом двох факторів: християнства та Античності» [9, с. 18].

Ці два фактори не співіснують мирно одне з одним, бо їх прихильники ведуть запеклу боротьбу між собою під час всього періоду середньовіччя. У цьому контексті Ганс Кельзен говорить: «У той час, коли на початку переважає вплив християнства в особі авторитету святого Августина, наприкінці середньовіччя все більшого значення набуває античний вплив в особі авторитету Аристотеля» [9, с. 18–19]. При цьому важливого значення набуває дуалізм християнського вчення, який полягає в протиставленні тілесного та духовного, плінного та вічного, земного та небесного життя. Разом із цим дуалізмом в епоху середньовіччя розвивається протиставлення божественного призначення людини та її ставлення до держави, що призводить до протиріч церкви та держави.

В епоху середньовіччя також продовжується традиція вивчення античних філософів та теоретиків вчення про державу Платона та Аристотеля. При цьому в католицькій Західній Європі переважає аристотелізм, а широкого розповсюдження набувають політичні трактати Аристотеля: «Інші твори цього філософа були вже давно відомими й у середньовічному духовному житті надали йому таке авторитарне положення, що віднайдена тепер «Політика» була визнана без будь-яких умов» [9, с. 21]. У названому сенсі Ганс Кельзен далі наголошує, що з різних праць Аристотеля «...середньовічна наука про державу перш за все перейняла його філософське підґрунтя» [9, с. 20].

На думку Ганса Кельзена, саме знайомство з «Політикою» Аристотеля сприяло розвитку різних поглядів на державу в Західній Європі, починаючи з 13-го сторіччя. Особливо це проявилось у творчості авторів пізнього середньовіччя, зокрема в католицького теоретика Хоми Аквінського. Проте в цей час також спостерігаються інші тенденції, «...серед яких можна розпізнати перші чіткі початки модерного розуміння держави, як то особливо має місце в Данте» [9, с. 21]. При цьому Ганс Кельзен наголошує на подвійних впливах на філософсько-правову позицію Данте Аліґ'єрі: з одного боку, мова йде про вчення Аристотеля в оригіналі; з іншого – постає «християнізований» Аристотель у творах середньовічних авторів, зокрема в Хоми Аквінського в фундаментальному творі «Сума теології» (1265–1273 pp.).

У названому контексті слід зауважити, що в пізніших роботах Ганс Кельзен часто звертався до творчості Хоми Аквінського як типового представника природного права, протиставляючи йому різні вчення про позитивне право та свою філософсько-правову позицію. Так, будучи вже професором Віденського університету, у трактаті «Філософські основи вчення природного права та правового позитивізму» (Шарлоттенбург, 1928 р.) Кельзен критикував цю позицію та говорив про «...середньовічну католицьку теорію Хоми Аквінського...» [8, с. 37].

Вказавши на основні риси інтелектуальної ситуації, яка передувала формуванню різних вчень про державу в 13-му сторіччі в Західній Європі, Ганс Кельзен далі в роботі «Вчення

Данте Аліґ'єрі про державу» (1905 р.) переходить до викладення позиції флорентійського мислителя. Цьому питанню спочатку присвячена третя глава роботи віденського випускника під назвою «Основи вчення Данте про державу». Вона має підзаголовок «Тілесний та моральний світовий порядок», де автор аналізує такі питання: космологія, соціологія, етика, філософія права [9, с. 38–50].

У межах розгляду космологічної проблематики вчення Данте Аліґ'єрі в трактаті «Про монархію» Ганс Кельзен вказує на різні аспекти та пише, що «...світова будівля Данте, його істинно середньовічна й при цьому поетична космологія, котра більше наповнена фантазією та авторитетом, ніж сконструйована на основі досвіду» [9, с. 40]. Під цими словами Ганса Кельзена слід розуміти богословські елементи та апеляції до авторитетів, тези яких не були підкріплені науково. Далі віденський студент вказує на важливу роль принципу єдності (principium unitatis) у етичному та правовому вченні Данте Аліґ'єрі, котрий посилається при цьому на відповідну середньовічну доктрину: «Згідно із цим право з'являється як воля Бога. Це вчення, яке відстоювали вже Августин та Хома, є характерним для всієї середньовічної філософії права. Воно означає введення нового елементу в цю доктрину, а саме особистої волі Бога, котра в Античності ніколи не вважалася науковим принципом» [9, с. 43].

У своїх подальших роздумах Ганс Кельзен вказує на розрізнення, яке робить Данте Аліґ'єрі між «божественним правом» (lex divina) та «природним правом» (lex naturalis) як виразом першого, тобто норм, які визначені Богом. Із природного права Данте Аліґ'єрі далі виводить «людське право» (jus humanum) як основу держави, котре Ганс Кельзен називає позитивним правом. При цьому він наголошує в третій главі свого «Вчення Данте Аліґ'єрі про державу»: «Це головні риси філософії права Данте, котра суттєво тримається за томістський зразок» [9, с. 44].

Четверта глава «Виправдання та виникнення держави» цієї праці Ганса Кельзена присвячена роздумам Данте Аліґ'єрі про виникнення держави [9, с. 50–57]. При цьому флорентійський мислитель розглядає державу як необхідність, оскільки саме в державі людина може досягти свого призначення. Кожна держава є елементом «світової монархії», прообраз якої Данте Аліґ'єрі вбачає в Античності. З іншого боку, у позиції Данте Аліґ'єрі певну роль також відіграє християнське вчення, коли він розглядає державу як творіння Боже. Тут Ганс Кельзен вказує на відповідні роздуми італійського філософа в інших працях, зокрема в його «Листі до флорентійців» [9, с. 56].

П'ята глава «Мета держави» є однією із центральних у праці Ганса Кельзена [9, с. 57–71]. Тут автор спочатку розглядає телеологічний характер світогляду Данте Аліґ'єрі, а потім «об'єктивну, універсальну та абсолютну» мету держави й державне «завдання досягнення миру». Щодо названої трисидної мети держави Ганс Кельзен зосереджує увагу на поєднанні флорентійським філософом її «об'єктивної» (загальнолюдської) та «універсальної» (державної) складових. При цьому віденський дослідник наголошує на вимогах Данте Аліґ'єрі: «Щоб досягти великої мети людства, спочатку держава повинна установити три найважливіші передумови: мир, свободу, справедливість» [9, с. 60]. Досягнення миру є важливим кроком подальшого втілення мети людства та держави. Як гарант досягнення миру італійський філософ, як відомо, розглядав імператора. Лише після цього можливе втілення двох інших передумов – свободи та справедливості.

У шостій главі «Державна форма» Ганс Кельзен спочатку розглядає загальні погляди середньовічних мислителів на державну форму, потім позицію Данте Аліґ'єрі щодо монархічної

та інших державних форм, а також теологічні, філософські та політичні аргументи щодо обґрунтування монархії як державної форми [9, с. 71–85]. У цьому сенсі віденський автор наголошує далі: «Філософська аргументація Данте на користь монархії бере свою вихідну позицію з найвищого основоположення єдності, *principium unitatis*, котре утворює базис морального світового порядку» [9, с. 80].

Сьома глава «Князь та народ» праці «Вчення Данте Аліґ'єрі про державу» розпочинається констатацією Ганса Кельзена про загальні симпатії до монархічного ладу з боку середньовічних вчень про державу та право в Західній Європі [9, S. 86–97]. При цьому віденський автор вказує на подвійні впливи на відповідні погляди Данте Аліґ'єрі: з боку римських класиків (Цицерон) та з боку християнських теоретиків (Хома Аквінський). Далі Кельзен наголошує стосовно позиції Данте у «...7-й та особливо у 10-й главі третьої книги «Монархії», де чітко постає виразне поняття державної влади, яке не співпадає з особою монарха, натомість її органом з'являється лише імператор. Імперія стоїть над імператором; він лише її слуга, інструмент» [9, с. 95].

У восьмій главі «Держава та церква» Ганс Кельзен розглядає взаємовідносини двох найважливіших інститутів середньовічної Західної Європи в інтерпретації Данте Аліґ'єрі [9, с. 97–120]. При цьому автор вказує на суперечливі оцінки дослідників творчості італійського мислителя у вказаному питанні – від ствердження одних дослідників, що Данте вперше обґрунтував розподіл державної та церковної влади, до протилежної точки зору – що він виступав за єдність держави та церкви. Причина таких протилежних оцінок точки зору Данте Аліґ'єрі, на думку Ганса Кельзена, полягає «...в протиріччї системи Данте. Лише власна непослідовність поета саме в питанні відношення між державою та церквою зробила можливим навіть для представників протилежних партій шляхом наполовину спритних трактувань зарахувати його до своєї когорти» [9, с. 98].

Дев'ята глава цієї праці Ганса Кельзена присвячена питанню «Всесвітня імперія. Державний ідеал Данте» [9, с. 121–136]. Тут автор наголошує на християнських впливах на погляди Данте Аліґ'єрі щодо всесвітньої імперії. При цьому віденський випускник пише: «Універсальна монархія Данте має божественне походження: вона є неминуючою й повинна тривати до кінця часів» [9, с. 128]. Саме в цьому полягала відмінність його ідеалу держави від інших позицій сучасників Данте Аліґ'єрі, котрі розглядали всесвітню імперію, або універсальну монархію, як «людську інституцію, котра є плінною» [9, с. 128]. Слід вказати, що Ганс Кельзен також вказує на відповідні філософсько-правові погляди Данте Аліґ'єрі в інших працях, зокрема в його «Банкеті» (1303–1306 рр.).

Десята глава роботи Ганса Кельзена має назву «Джерела вчення Данте про державу. Його вплив на пізнішу публіцистику» [9, с. 136–149]. Тут автор ще раз повертається до своїх роздумів у другій главі праці та вказує на джерела, основними з яких були античні мислителі та християнські класики. У межах античних впливів на філософсько-правову доктрину Данте Аліґ'єрі австрійський автор називає двох давньогрецьких філософів (Платон, Аристотель) та давньоримського мислителя (Цицерон). Серед християнських впливів він виділяє Святе писання, Августина Блаженного та Хому Аквінського.

Стосовно античних впливів на Данте Аліґ'єрі віденський студент справедливо вказує на відоме вчення Платона про ідеї. Однак вчення про державу Платона не викликало симпатій в італійського філософа, який критично ставився до церкви, а тому відкидав аналогію між платонівськими філософа-

ми-правителями та християнськими священиками. Тому Данте Аліґ'єрі безпосередньо навіть не посилається на твори Платона. Інша ситуація з впливами Аристотеля, твори якого італійський мислитель часто цитує в праці «Про монархію»: «Спочатку це відомі загально-філософські основні поняття, котрі Данте запозичує в Аристотеля та котрі також надають чітких характерних рис вченню про державу флорентійця» [9, с. 138].

Із подальших впливів на філософсько-правову позицію Данте Аліґ'єрі віденський автор вказує на Біблію, котру італієць лише в трактаті «Про монархію» цитує близько ста разів. Важливу роль також відіграють його посилення на класичних авторів середньовіччя, зокрема на Августина Блаженного та його твір «Про град (державу) Божий». Вимога Данте Аліґ'єрі стосовно миру на всій землі також перегукується з роздумами Августина. Ще більші впливи на Данте Аліґ'єрі виказав другий середньовічний класик, на що вказує Ганс Кельзен: «Специфічні томістські погляди Данте проявляє перш за все в етичній та філософсько-правовій сфері» [9, с. 142]. Тут мова йшла про трактування таких ключових питань, як добро і зло, розрізнення божественного, людського та природного права в душі Хому Аквінського.

Стосовно впливів філософсько-правового вчення Данте Аліґ'єрі австрійський автор вказує на знайомство з відповідними працями інших італійських авторів: «Те, що італійські юристи знали «Монархію», випливає вже з факту, що вони часто цитували цей твір» [9, с. 148]. При цьому мова йшла про сучасників флорентійського мислителя. Натомість в інших країнах Західної Європи його вчення стало відомим пізніше, зокрема, у німецьких державах у 15-му сторіччі. При цьому Ганс Кельзен наголошує: «Немає сумніву, що співець «Божественної комедії» Данте затьмарив філософа держави Данте» [9, с. 148].

Симпатизуючи вченню великого флорентійця, Ганс Кельзен все ж таки вказує на одну лише історичну цінність його поглядів й наголошує: «У сфері державовчення Данте є лише ранньою зіркою Ренесансу, який свого апогею досяг у Макіавеллі та Бодені» [9, с. 149]. На думку австрійського випускника, це було пов'язано з тим, що хоча вчення Данте Аліґ'єрі й включало нові ідеї та елементи, але вони «...частково не дуже чітко та точно були виражені, частково виказані були дуже зарано, щоб бути в змозі утворити міцну вихідну позицію нового та сильного розвитку» [9, с. 149].

Розглянувши роздуми 24-річного Ганса Кельзена, слід вказати, що він досить критично та об'єктивно розглядає позитивні й негативні сторони вчення італійського мислителя. Такий критичний погляд на творчість авторитетного автора загартував майбутнього творця оригінальної правової теорії в сенсі відстоювання своєї позиції. Ці ранні напрацювання з філософсько-правової проблематики Ганс Кельзен пізніше використав у різних працях, зокрема у творі «Загальне вчення про державу» (1925 р.) [6].

Висновки. Рання праця «Вчення Данте Аліґ'єрі про державу» (1905 р.) Ганса Кельзена дала поштовх його майбутнім заняттям із філософсько-правової проблематики. Він згадував пізніше в «Автобіографії» (1947 р.): «Ще під час моєї роботи над державною теорією Данте Аліґ'єрі мене почали все більше цікавити проблеми теорії права, наприклад, проблема юридичної особи, суб'єктивного права, й особливо – поняття правового положення» [7, с. 36]. Таким чином, ранні філософсько-правові заняття Ганса Кельзена, основні риси яких було розглянуто в цій статті, стали певним підґрунтям подальшої наукової еволюції творця «чистого правовчення», однієї з найоригінальніших теорій права 20-го сторіччя.

Література:

1. Абашнік В. Ганс Кельзен – видатний австро-американський юрист з українським корінням / В. Абашнік // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 1. – С. 244–249.
2. Абашнік В. Післямова «Чисте правочення Ганса Кельзена» та примітки перекладача / В. Абашнік // Наукові записки Харківського економіко-правового університету : збірник наукових статей. – Х. : ХЕПУ, 2011. – № 2(11). – С. 113–116.
3. Абашнік В. Питання демократії у філософії права Ганса Кельзена / В. Абашнік // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право». – Х., 2013. – № 1062. – С. 39–42.
4. Абашнік В. Справедливість в філософії права Ганса Кельзена / В. Абашнік // Роль науки в формуванні громадянського суспільства та правової держави : матеріали II міжнародної міжвузівської наукової конференції (м. Харків, 22–23 листопада 2013 р.) / за заг. ред. проф. П.І. Орлова. – Х. : Харківський економіко-правовий університет, 2013. – С. 30–33.
5. Abaschnik W. Hans Kelsens Werk in der sowjetischen, russischen und ukrainischen juristischen und rechtsphilosophischen Literatur des letzten Drittels des XX. Jahrhunderts / W. Abaschnik. – Wien : Hans-Kelsen Institut, 2002. – 50 s.
6. Kelsen H. Allgemeine Staatslehre (1925) / H. Kelsen. – Wien : Österreichische Staatsdruckerei, 1993. – XVI. – 433 S.
7. Kelsen H. Autobiographie (1947) / H. Kelsen Werke // Band 1. Veröffentlichte Schriften 1905–1910 und Selbstzeugnisse / Herausgegeben von Matthias Jestaedt ; in Kooperation mit dem Hans Kelsen-Institut. – Tübingen : Mohr Siebeck, 2007. – S. 29–91.
8. Kelsen H. Die philosophischen Grundlagen der Naturrechtslehre und des Rechtspositivismus / H. Kelsen. – Charlottenburg : Pan-Verlag, 1928. – 78 S.
9. Kelsen H. Die Staatslehre des Dante Alighieri / H. Kelsen. – Wien ; Leipzig : Franz Deuticke, 1905. – IV. – 152 s.

Абашнік В. А. Ранняя философско-правовая позиция Ганса Кельзена

Аннотация. В статье представлена ранняя философско-правовая позиция австро-американского юриста Ганса Кельзена (1881–1973 гг.). Критически проанализирована его ранняя немецкая работа «Учение Данте Алигьери о государстве» (1905 г.).

Ключевые слова: Ганс Кельзен, философия права, критический юридический позитивизм, Данте Алигьери.

Abashnik V. Hans Kelsen's early legal-philosophical position

Summary. In the article the early legal-philosophical position of the Austrian-American jurist Hans Kelsen (1881–1973) is presented. His early German work «Die Staatslehre des Dante Alighieri» (1905) is critically reviewed.

Key words: Hans Kelsen, philosophy of law, critical legal positivism, Dante Alighieri.